

s. M. Loyola Opiela*
ORCID: 0000-0002-0077-8985

WKŁAD POLSKICH ZGROMADZEŃ ZAKONNYCH POWSTAŁYCH W XIX WIEKU W ROZWÓJ PODSTAW I PRAKTYKI RODZIMEJ EDUKACJI

*1. Wprowadzenie. 2. Uwarunkowania XIX-wiecznego ruchu zakon-
dawczego i jego wymiar edukacyjny. 3. Geneza i program wychowawczy
Zgromadzenia Zmartwychwstańców 4. Zgromadzenia zakonne powstałe
w Polsce w XIX w. w służbie edukacji a) zgromadzenia inspirowane
i powstałe we współpracy ze Zmartwychwstańcami b) zgromadzenia za-
łożone przez o. H. Koźmińskiego (honorackie) c) inne polskie XIX-
wieczne zgromadzenia zakonne 5. Wkład i przesłanie ruchu zgromadzeń
XIX-wiecznych dla teoretyków i praktyków edukacji. 6. Zakończenie*

Abstrakt

Bardzo interesującym i mało zbadanym w aspekcie pedagogicz-
nym jest zjawisko związane z dynamicznym rozwojem w XIX w.
zgromadzeń zakonnych rodzimego pochodzenia. Miały one
ogromne znaczenie i czynny udział w całokształcie przemian spo-
łeczno-religijnych w naszym narodzie, m.in. na drodze edukacji.
Szczególny, choć mało doceniany wkład tych zgromadzeń widoczny
jest w praktycznej działalności oświatowej, opiekuńczo-wychowaw-

* Dr hab. Adiunkt w Katedrze Pedagogiki Chrześcijańskiej, Instytut Pedagogiki na Wy-
dziale Nauk Społecznych Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II, e-mail:
sloyola@wp.pl

czej i charytatywnej. Był to zespół wielorakich działań o charakterze edukacyjnym, obejmujących pełny rozwój osoby od wczesnej edukacji dziecka aż po edukację dorosłych w wymiarze indywidualnym i społecznym oraz kształtowanie warunków tej edukacji. To również wkład genialnych twórców, osobowości o wysokiej kulturze naukowej, wielostronnych uzdolnieniach, umysłowości o typie spekulatywnym, umiejętności syntezy, wnikliwości i oryginalności. Stali się oni inspiratorami i przewodnikami dla wielu ludzi dobrych w zmaganiu z osobistą słabością, narodowymi problemami, sięgając po religię, kulturę i historię, co pozwoliło wykrzesać wielkie energie ducha do walki i pracy. Potrafili władać tym specyficznym orężem, bo mieli ducha, zapał i przekonanie¹.

Słowa kluczowe: polskie zgromadzenia zakonne, edukacja w XIX wieku

1. Wprowadzenie

Analizy zmian w świecie współczesnym i wynikających z nich problemów wychowania prowadzą badaczy do postawienia tezy, że „postmodernizm odbiera człowiekowi przeszłość. Podając w wątpliwość walor prawdy reprezentowanej przez historię oraz unicestwiając tradycyjny porządek temporalny, dokonuje demontażu w strukturze tożsamości człowieka”². Tymczasem „Przeszłość konieczna jest w ujmowaniu rzeczy w proces, czego nie można osiągnąć, postrzegając tylko chwilę obecną. Konieczne jest więc przywrócenie światu przeszłości związanej z kategorią odpowie-

¹ Por. W. Mleczo, *Śługa Boży o. Piotr Semenenko CR*, w: ks. W. Misztal, ks. W. Mleczo (red.), *Śługa Boży o. Piotr Semenenko CR i zmartwychwstańcza szkoła duchowości*, Kraków 2011, s. 165-167.

² K. Pankowska, *Kultura - sztuka - edukacja w świecie zmian. Refleksje antropologiczno-pedagogiczne*, Warszawa 2013, s. 16.

działności – jest to dziś priorytetowy postulat pedagogiczny”³. Mamy świadomość, że problem ten ma wymiar globalny, kulturowy, społeczny, ale także jednostkowy, osobowy. Jak zatem dziś do tej sytuacji powinni się odnieść twórcy teorii pedagogicznej i praktyki edukacyjnej? W jaki sposób to doświadczenie z przeszłości, odległe w czasie i w warunkach kulturowych, można dziś wykorzystać zarówno w analizie, jak i w próbach przeciwdziałania kryzysowi współczesnej edukacji? Na jaki priorytet w edukacji wskazuje wobec wymagań cywilizacyjnych?

2. Uwarunkowania XIX-wiecznego ruchu zakonodawczego i jego wymiar edukacyjny

Powstające w XIX w. polskie wspólnoty zakonne miały swą specyfikę uwarunkowaną sytuacją społeczną, polityczną i religijną na ziemiach polskich. W nich tkwiły bezpośrednie powody działalności zakonotwórczej na ziemiach polskich⁴. Rozbiory, a następnie antypolska polityka zaborców doprowadziła do wzrostu liczby ubogich i wydziedziczonych. Przyczyną były prześladowania popowstaniowe i problemy związane z upadkiem oświaty i moralności, zmniejszaniem się liczby ludności przez emigrację, choroby i nędzę. Nowe wspólnoty zakonne były odpowiedzią na zaistniałe problemy⁵.

³ Tamże.

⁴ Według M. Krasnodębskiego godna uwagi jest książka ks. F. Gabryla *Polska filozofia religijna w XIX wieku* (Poznań 1913-1914). Gabryl referuje poglądy niektórych myślicieli polskich XIX wieku, grupując ich wg orientacji filozoficznych: kierunek kantowski (J.K. Szaniawski, F. Jaroński, J. M. Hoene-Wroński, A. Bukaty); kierunek heglowski (J. Kremer, B. F. Trentowski, J. Chwalibóg, A. Cieszkowski, J. Majorkiewicz, E. Sulicki) kierunek schellingiański (F. Bochewic, J. Głuchowski); kierunek filozofii tradycyjnej (M. Jakubowicz, J. Żochowski, F. Rozłowski, E. Ziemięcka, W. Serwatowski); kierunek scholastyczny i neoscholastyczny (K. Surowiecki, A. Trzciniński, S. Chołoniewski, I. Hołowiński, P. Semeneńko, S. Pawlicki, M. Morawski, W. M. Dębicki); kierunek mistyczny (A. Towiański, W. Lutosławski). Por. *Człowiek, jego poznanie i pożądanie w antropologii Franciszka Gabryla*, Biblioteka UKSW, Warszawa 2003, maszynopis, s. 15.

⁵ J. Marecki OFMCap, *Franciszkański ruch zakonotwórczy w Polsce w XIX wieku*, w: <https://www.kapucyni.pl/index.php/duchowo-/franciszkanizm/1123-franciszkanizm-ruch-zakonotworczy-w-polsce-w-xix-wieku-cz-ii> (20.12.2013).

Po upadku powstania listopadowego świeża klęska i ucisk kraju, zawiedzione nadzieje, jednych przerażały, innych pobudzały do poszukiwania nowych dróg odzyskania niepodległości. W tym czasie jedyną instytucją publiczną polską, łączącą wszystkie trzy zabory, stał się Kościół katolicki. Dlatego szanse przeciwdziałania zapoczątkowanemu przez Rosję i Prusy w latach 30-tych systemowemu atakowi na polskość, jako taką, z zamiarem rusyfikacji czy germanizacji, wiązano z Kościołem, a szczególnie z zakonami. Likwidacja na kresach wschodnich szkół polskich i klasztorów oznaczała początek totalnej wojny z polskością. Był to odwet zaborców za moralne i religijne wsparcie dla zrywów niepodległościowych, formy patriotycznego zaangażowania się przez duchowieństwo i zakony, ich udział w ruchu konspiracyjnym i w walkach powstańczych⁶. Prowadziło to w końcu do prawie zupełnej likwidacji życia zakonnego w wyniku kasaty zakonów w 1864 r.⁷

Mimo represji, we wszystkich zaborach i na emigracji rozwijał się ruch odnowy inspirowany przez wielu wybitnych mężczyzn i kobiet. Chociaż nie funkcjonował wówczas system edukacji ani żadne inne, tworzyli oni ośrodki odnowy i starali się nawiązywać łączność przełamując bariery zaborów. Niektórzy z nich w tym skomplikowanym momencie historii i swego życia nawrócili się – w sensie odnalezienia głębszych wartości religijnych, a nawet swego powołania do kapłaństwa, czy życia zakonnego. Poszukiwania dróg odnowy własnej i narodowej na ziemiach polskich wiązały się z ruchem odnowy katolicyzmu w różnych krajach europejskich⁸.

Jednym z najbardziej wyraźnych objawów katolickiego odrodzenia XIX w. był dynamiczny rozwój życia zakonnego, obejmujący odnowę istniejących zakonów oraz powstanie dużej liczby nowych zgromadzeń, a przede wszystkim żeńskich. Sprowadzono także na

⁶ J. Kłoczowski, *Dzieje chrześcijaństwa polskiego*, t. II, Editions du Dialogue, Paryż 1991, s. 29-30.

⁷ Tamże, s. 34-35.

⁸ Tamże, s. 41.

ziemie polskie zgromadzenia dotąd tu nieobecne, a wyraźnie potrzebne. Na Śląsku wśród mieszanej ludności niemiecko-polskiej ukształtowało się zgromadzenie elżbietanek. Udział kobiet w tym ruchu jest świadectwem m. in. większej ich wrażliwości religijnej i pozycji społeczno-kulturalnej, jaką miała kobieta w społeczeństwie polskim⁹. O ich znaczeniu wymownie stwierdza J. Karska: „W żadnym kraju kobiety, samą już siłą rzeczy i wrodzonych zdolności, tyle wpływu, co u nas nie mają”. Podejmowały one pracę zgodną z pilnymi miejscowymi potrzebami społecznymi, m.in. prowadziły sierocińce, ochronki i szkoły¹⁰.

Chociaż większość nowych wspólnot ma rys franciszkański, to sam ruch zakonotwórczy zdaje się być inspirowany przez uformowane na emigracji Zgromadzenia Zmartwychwstańców, które było ważnym centrum doktrynalnej myśli i inspiracji katolickiej w Rzymie. Zmartwychwstańcy zdobyli tam bardzo ważną pozycję informatorów o sprawach polskich i wspomagali wiele inicjatyw zakonodawczych. Z dawnych wspólnot zakonnych na ziemiach polskich inicjatywą odnowy zakonów wyróżniali się w Galicji – jezuici, w Królestwie – kapucyni, misjonarze i reformaci¹¹.

3. Geneza i program wychowawczy Zgromadzenia Zmartwychwstańców

Inicjatorem Zgromadzenia Zmartwychwstańców był Bogdan Jański. W 1828 r. przybył do Paryża, by studiować prawo i ekonomię. Ten młody naukowiec, choć wychowany w religii katolickiej, kilka lat wcześniej odszedł od wiary i prowadził hulawczy tryb życia. W Paryżu

⁹ Wyrazem tego są liczne inicjatywy zakonotwórcze kobiet: Marcelina Darowska i Józefa Karska - współzałożycielki niepokalanek, Celina Borzęcka z córką Jadwigą – założycielka zmartwychwstańek, Zofia Truszkowska - felicjanek, Kolumba Białecka – dominikanek, Franciszka Siedliska – nazaretanek, Maria Karłowska – pasterek.

¹⁰ F. Koneczny, *Święci w dziejach narodu polskiego*, Kraków 1985, s. 250.

¹¹ J. Kłoczowski, dz. cyt., s. 48.

stał się pilnym słuchaczem, a w końcu członkiem lewicowej grupy utopistów, uczniów Saint-Simona. Pociągała go perspektywa radykalnych reform ekonomicznych i społecznych, wizja nowej religijności, która daleko odbiegała od zasad Kościoła katolickiego. W tym czasie polska emigracja, przytłoczona tragedią upadku powstania listopadowego, wyniszczająca się we wzajemnych waśniach i pogrążająca w megalomanii. W 1832 r. przybył do Paryża Adam Mickiewicz, który świadom organizacyjnego, duchowego i intelektualnego potencjału Jańskiego, wyznaczał mu ważne role w planie odrodzenia polskiej emigracji, a w konsekwencji – samej Polski. Jański poznał ważne dla francuskiego katolicyzmu postacie: o. J. Lacordaire, ks. F. Lamennais i Ch. Montalambert'a. Tak rozpoczął się proces jego religijnego nawrócenia, który dopełnił się 1834 r.

To wydarzenie miało nie tylko wymiar duchowy, ale także społeczny – celem jego stał się apostołat wśród emigrantów, zagubionych i pozostawionych sobie, rozczarowanych po powstaniu listopadowym i wegetujących w nędzy pod czujnym okiem niezbyt przychylnych im francuskich władz. Po upadku powołanego w 1834 r. przez Mickiewicza stowarzyszenia polskich katolików świeckich (Bracia Zjednoczeni), Jański założył Bractwo Służby Narodowej. Znamienne są cele jakie mu wyznaczył: „Charakter [stowarzyszenia] religijny, moralny, naukowy, przemysłowy, wojskowy. (...) I za powrotem do kraju egzystencja Bractwa jest potrzebna aż do zupełnego odrodzenia religijnego ludu, poprawienia obyczajów i zwyczajów narodowych, rozlania po całej ludności oświaty i dobrego bytu, postawienia narodu silnym i ukształconym do społeczności ludów chrześcijańskich, dla oparcia się arystokracji samolubnej, egoistycznej i fałszywej demokracji, i fałszywej filozofii, i bezbożnemu industrializmowi”. Myśl Jańskiego łączyła na gruncie wiary katolickiej ducha Ewangelii z koncepcją dogłębnych reform społecznych¹².

¹² Zob. K. Wołodźko, *W służbie Kościoła i ojczyzny*, w: <http://www.polskieradio.pl/39/247/Artykul/171104,W-sluzbie-Kosciola-i-ojczyzny> (20.12.2013).

W 1836 r. powołany został do życia „Dom Jańskiego”, który stał się początkiem Zgromadzenia zmartwychwstańców. Wspólnotę współtworzyli byli powstańcy listopadowi: Piotr Semenenko, tomista, radykał, filozof i teolog katolicki oraz Hieronim Kajsiewicz, poeta, polityczny radykał. Po śmierci Jańskiego (1840) zmartwychwstańcy utworzyli w Paryżu własny dom wydawniczy, służący propagowaniu dzieł katolickich. Wydawnictwo odegrało znaczną rolę w walce z szerzącymi się wśród emigrantów koncepcjami A. Towiańskiego. Staraniem Jana Koźmiana, społecznika, publicysty, później kapłana, udało się im złożyć, „Przegląd Poznański”, który przez dwadzieścia lat był jednym ze ważnych pism polskiej inteligencji w zaborze pruskim. Zgromadzenie dzięki wysokiemu poziomowi intelektualnemu i duchowemu członków cieszyło się poparciem Watykanu i stało się orędownikiem sprawy polskiej. Celem jego była pomoc Polakom (w kraju i za granicą) w ich wewnętrznym odradzaniu się. Drogami do niego były: działalność pisarska, kaznodziejska i wychowawcza wśród młodzieży. Zasadniczy element duchowości zakonu stanowiło przekonanie, że do wiary w zmartwychwstanie należy praktyka zmartwychwstawania w życiu codziennym¹³.

Zmartwychwstańcy żywo reagowali na każde wydarzenie w podzielonej zaborami ojczyźnie. Otwarcia na problemy społeczne i narodowe nie pozwolili jednak wciągnąć się w określoność opcji politycznej – nie tylko konserwatywnej, jaką reprezentowało stronnictwo księcia A. Czartoryskiego, ale także lewicowej, liberalnej¹⁴. Ideowo związani z nimi wielkopolscy społecznicy realizowali przebudowę całej dotychczasowej struktury społeczeństwa. Z jednej strony czynili to przez organizacje rolnicze, spółdzielcze, finansowe i popieranie rozwoju mieszczaństwa polskiego, zaś z drugiej przez próby zaangażowania polskiego chłopca do podstawowych form życia obywatelskiego¹⁵.

¹³ Zob. J. Kostkiewicz, *Zgromadzenie Zmartwychwstania Pańskiego i jego system wychowawczy*, w: Taż (red.), *Pedagogie katolickich zgromadzeń zakonnych*, Kraków 2012, s. 310-317.

¹⁴ J. Kłoczowski, dz. cyt., s. 29.

¹⁵ D. Kubicki, *Polska emigracyjność w myśli teologicznej Piotra Semenienki CR (1814–1886)*, „Przegląd Polsko-Polonijny”, nr 4, z. 2/2012, s. 28.

Szansą na realizację tych idei były wspólnoty zakonne, a zmartwychwstańców uznawano za ognisko polskiego ruchu zakonodawczego. Stąd w zasięgu oddziaływania członków kongregacji znalazły się przyszłe zgromadzenia zakonne – niepokalanek, zmartwychwstanek, nazaretanek, felicjanek i słuźebniczek, a także szeroko rozumiany ruch religijny kobiet w społeczności polskiej początków XX w. Wychodźstwo polistopadowe w jej ideowo twórczych i moralno-duchowo zdrowych inicjatywach zmartwychwstańców, przyczyniło się do dziejowego faktu, że w XIX w. Polska nie zaznała rewolucji społecznych z ich programem antyreligijnym. Nie doszło także do powszechnego wówczas w społecznościach zachodniej części Europy zjawiska dechrystianizacji proletariatu, który ukształtował się wskutek rozwoju przemysłu bez zainteresowania struktur Kościoła we Francji czy w Niemczech¹⁶.

Zmartwychwstańcy realizowali program odnowy według określonej przez Jańskiego wizji wychowania społeczeństw. Chodziło o „stworzenie nowego społeczeństwa opartego na odnowionym człowieku. Wychodząc od wychowania religijnego, przechodził w niej ku dziedzinie wychowania społecznego, w tym głównie obywatelskiego, patriotycznego i politycznego”¹⁷. W pismach Semenienki zawarty jest program pedagogiczny, którego celem jest wychowanie osoby polegające na harmonijnym kształceniu umysłu, woli i serca. Opiera się on na zasadach, które pomimo specyficznego charakteru każdego czasu i każdej społeczności, zdają się nie tracić na wartości. „Program wychowawczy zmartwychwstańców zakładał, że wychowanie ma wybitnie katolicki charakter. Walczy zatem z materializmem i dąży do zjednoczenia młodzieży z Bogiem. Ważnym zadaniem w wychowaniu jest zachowanie równowagi między kształceniem rozumu a kształceniem uczuć. Celem, podwaliną i metodą całego wychowania jest miłość, z której płynie wolność, rozumiana jako prawdziwa karność, tj.

¹⁶ Tamże, s. 35.

¹⁷ J. Kostkiewicz, dz. cyt., s. 318-319.

umiejętność utrzymywania w ryzach własnej namiętności, a także harmonia wewnętrzna. Wychowanie uszlachetnia uмиłowanie wolności przez kształcenie woli oraz podnoszenie godności osobistej. Ważnym hasłem tej pedagogiki jest prawda, z której rodzi się pokój, radość, prostota, a z życia usuwa ona próżność. Z uмиłowania prawdy wypływa szacunek dla indywidualności jako urzeczywistnienie woli Bożej. Nie należy więc przyspieszać rozwoju, ani żądać ponad siły, ale obdarzać zaufaniem, które podnosi, uszlachetnia i pozyskuje każde dziecko. Szczególną cechą wychowania zmartwychwstańców jest kształtowanie ducha narodowego, podkreślanie misji narodu, ujawnianie i tępienie wad narodowych. Wskazywali oni także na potrzebę uwolnienia umysłu spod wpływu uczuć i kształcenie charakteru. Przyjmując nowości naukowe i kulturalne, stronili od metod rewolucyjnych. Pierwszeństwo dawali metodom rozwijającym myślenie i samodzielność. Kierowali się zasadą aktualizacji, tj. dobrym przygotowaniem do szkoły życia. Jako pierwsi wprowadzili samorządy uczniowskie, które, według nich, stanowiły ważny czynnik pracy nad charakterem. Od wychowawców wymaga się wielkiej miłości i poświęcenia, ustawicznej pracy nad samym sobą i jedności z Bogiem”¹⁸.

Na tych założeniach bezpośrednio oparły się w swoim apostolacie wychowawczym trzy żeńskie zgromadzenia: Sióstr Niepokalanek, Najświętszej Rodziny z Nazaretu i Zmartwychwstania Pańskiego, twórczo je pogłębiając i rozwijając¹⁹.

¹⁸ S.I. Możdżeń, *Inspiracje katolickiej myśli wychowawczej w Polsce połowy XX wieku*, Kielce 2001, s. 87.

¹⁹ D. Kubicki, dz. cyt., s. 37.

4. Zgromadzenia zakonne powstałe w Polsce w XIX w. w służbie edukacji

Żeński ruch zakonny w XIX w. skierowany był ku aktywnej służbie społecznej. Program pracy organicznej w zakresie czy to edukacji społecznej dzieci i młodzieży, czy też opieki nad ludźmi ubogimi i chorymi realizowany był przez małe grupy siostr żyjących wśród ludności i ofiarnie wykonujących swe zadania. W Wielkopolsce powstały służebniczki dla ochronek i kandydatek z rodzin wiejskich; w Królestwie powstały felcjanek podejmujące pracę wśród najuboższych w mieście i na wsi, podobnie dominikanki w Galicji. W Petersburgu siostry Rodziny Maryi powstały z myślą o ludziach najbardziej opuszczonych w miastach, w Rzymie – niepokalanki dla kształcenia dziewcząt polskich. Wśród inicjatorów ruchu, obok księży i zakonników były osoby świeckie²⁰.

Polski ruch zakonotwórczy męski w XIX wieku, w stosunku do żeńskiego, był nikły. Na ziemiach polskich i w środowisku polonijnym powstało 7 wspólnot męskich, w tym 2 niefranciszkańskie – zmartwychwstańcy i michalici. O. Semenenko był współzałożycielem i pomagał w zakładaniu wielu żeńskich zgromadzeń, doradzał E. Bojanowskiemu w zakładaniu Służebniczek Niepokalanej i o. H. Koźmińskiemu. Zgromadzenia o duchowości franciszkańskiej, poza albertynami, powstały w ramach *ruchu honorackiego*, który rozwinął się pod zaborem rosyjskim. W latach 1874-1895 o. H. Koźmiński założył 26 wspólnot religijnych, jako zgromadzenia zakonne i kierował nimi do 1908 r.²¹ Według jego założeń członkowie z tych zgromadzeń mieli pracować nad tą grupą społeczną, z której się wywodzili. O. Koźmiński znając i podzielając poglądy zmartwychwstańców włączył się w ruch odnowy.

²⁰J. Kłoczowski, dz. cyt., s. 48.

²¹Obecnie jest ich 16, w tym 3 habitowe, 13 bezhabitowych, a wśród nich 1 męskie i 12 żeńskich.

W większości czynnych zgromadzeń powstałych w XIX w. sformułowane pierwotnie cele oddziaływania zewnętrznego i przyjęte kryteria wartości stały się podstawą do ukształtowania się stałej formy reakcji na doniosłe problemy społeczne. Każde z nich wyrosło z aktualnych potrzeb społeczno-religijnych, dlatego musiało określić swe miejsce w strukturach Kościoła i społeczno-politycznych epoki. Założyciele uzyskiwali poparcie dla swego dzieła u osób o szerokich horyzontach, którzy rozumieli sytuację Kościoła i ważną rolę świeckich w społeczności chrześcijańskiej. Dużą rolę odgrywali tu zmartwychwstańcy i realizowane przez nich idee Jańskiego w programie totalnej przebudowy moralnej społeczeństwa w zespołach łączących świeckich i zakonne formy życia²². Na tej bazie z biegiem czasu zmieniały one zakres złożonych działań edukacyjno-charytatywnych, ich natężenie ze względu na zmieniający się kontekst społeczno-kulturowy, ale nie swą istotę. Dotyczy to głównie edukacji dzieci i młodzieży, szczególnie zaniedbanych, ludzi ubogich w sensie materialnym i duchowym, chorych.

Wyróżnić można zgromadzenia rozwijające się z inicjatywy bądź po wyraźnym wpływie zmartwychwstańców lub franciszkanów oraz te, które powstały niezależnie od ich bezpośredniego wpływu. Przedstawimy podejmujące do dziś działalność edukacyjną²³.

a) zgromadzenia inspirowane i powstałe we współpracy ze Zmartwychwstańcami

Powstałe pod wpływem zmartwychwstańców zgromadzenia mają charakter wyraźnie edukacyjny, a zakres ich działań dynamicznie się dopełnia, dając ofertę edukacji od najmłodszych lat po dorosłość.

²² Por. E. Jabłońska-Deptuła, *Edmund Bojanowski – człowiek, idea, dzieło*, „Więź” 11-12 (127), 1968, s. 167.

²³ Dane uzupełniane w oparciu o: B. Łoziński, *Leksykon zakonów w Polsce*, Warszawa 2009.

Poprzez wybitne osoby, często świeckie, zaangażowane w własną formację duchową i sprawę odnowy narodowej rozwijała się praktyka edukacji i systemy wychowania, które realizowane są do dziś. Potrafiły one swą charyzmą, propozycją systemu wartości i wynikającej z nich najgłębszej motywacji pociągnąć, zorganizować i prowadzić wspólnoty oddane służbie człowiekowi, Bogu i Ojczyźnie.

Za najpełniej włączone w określony program społeczno-ekonomiczny, kościelny i kulturalno-oświatowy wprowadzany w życie przez świeckich uznaje się założone przez E. Bojanowskiego w 1850 r. w Zgromadzenie Służebniczek. Program ten wiązał się przede wszystkim z osobą J. Koźmiana i środowiskiem jego współpracowników. Przez niego też Bojanowski nawiązał współpracę w interesie swego dzieła ze zmartwychwstańcami²⁴. Konsultacje w sprawie *Reguły Służebniczek* z ks. P. Semenenką i ks. H. Kajsiewiczem wiązały się z zagadnieniem ram instytucjonalno-programowych, w których intencjonalnie rozwijał się polski ruch zgromadzeń żeńskich. Służebniczki, zarówno gdy chodzi o kandydatki oraz adresatów ich działań edukacyjnych i charytatywnych poświęcały się odnowie moralnej i oświacie wsi polskiej. Ich działalność wychowawcza ujęta w system ochronkowy ukierunkowana była na wczesną edukację. Odnowa moralna uzależniona była od wychowania najmłodszych. Poprzez dzieci i prowadzone ochronki wiejskie służebniczki oddziaływały na odnowę rodzin i całego środowiska. Wymagało to nowatorskich rozwiązań organizacyjnych (m.in. kandydatki tylko ze wsi, egzystencja oparta na własnej pracy najemnej i praca wychowawcza w ochronce jako droga uświęcenia), co służyło utrzymaniu charakteru, który odpowiadał potrzebom świeckich w środowisku wiejskim.

Rowijające się pod wpływem zmartwychwstańców Zgromadzenie Niepokalanek, zostało założone w 1857 r. w Rzymie przez Józefę Karską i Marcelinę Darowską. Od 1863 r. działa w Polsce, gdzie na terenie Galicji, w Jazłowcu, Darowska założyła zakład naukowo-wycho-

²⁴ E. Jabłońska-Deptuła, dz. cyt., s. 165.

wawczy dla dziewcząt, który stał się ośrodkiem kultury, polskości i głęboko rozumianego życia duchowego. Za ideę wychowania dzieci i młodzieży uznała „wykształcenie niewiasty na obywatelkę Królestwa Bożego, co znaczy kształtowanie jej nie tylko ze strony umysłowej i zewnętrznej, ale przede wszystkim moralnej; a więc wykształcenie jej na prawdziwie chrześcijańską żonę, matkę, panią domu, obywatelkę kraju”. Zwracała uwagę na wychowanie patriotyczne. Opierała się na przekonaniu, że osobowość człowieka kształtuje się we wczesnym dzieciństwie i w młodości. Głównymi zasadami, na których opierała formację siostr i dzieci należały: prymat Boga, prawda, wzajemne zaufanie i bezinteresowność. W zakresie nauki uczennice „otrzymywały klucz do wiedzy”, by obudzić w nich życie umysłowe, stosując zasadę indywidualizacji. Praca nad wychowaniem polskiej kobiety ukierunkowana była na formację moralną i intelektualną oraz kształtowanie postaw nacechowanych odpowiedzialnością. Darowska była przekonana, że „Polska będzie, ale wtedy, kiedy społeczeństwo się odrodzi, a na to trzeba, by rodzina stanęła na Bogu”. Kobiecie przypisywała rolę „strażniczki rodzinnego gniazda”. Siostry miały być opiekunkami włościan i sierot, szkółek i ochron. Do dziś zajmują się wychowaniem młodego pokolenia, prowadząc przedszkola, szkoły podstawowe, gimnazja i szkoły średnie z internatami dla dziewcząt. Kluczowymi wartościami w systemie M. Darowskiej, w procesie wychowania i nauczania dzieci są: wiara, miłość Ojczyzny, prawda, uczciwość i odpowiedzialność w wypełnianiu codziennych obowiązków. Główne kierunki i metody działania wychowawczego to prawda i zaufanie, które prowadzą do tworzenia klimatu rodzinnego; indywidualizacja, długomyślność: cierpliwość w stosunku do dzieci, rozumienie, że proces wychowawczy jest dziełem długofalowym; bezinteresowność i czystość intencji wychowawcy; jedność wychowania i nauczania: „nauczanie wychowujące i wychowanie nauczające”²⁵.

²⁵ Por. S. Grażyna, *Wychowanie to dzieło miłości. System pedagogiczny bł. Marceliny Darowskiej*, Szymanów 1997, s. 8-10.

W kontakcie ze zmartwychwstańcami w Rzymie powstały dwa zgromadzenia. Nazaretanki w 1875 r. założyła Franciszka Siedliska, a od 1881 r. w Krakowie. Prowadzą edukację poprzez szkolnictwo, nauczanie religii, pracę wychowawczą, rekolekcje, szpitalnictwo oraz opiekę nad ubogą polską emigracją. Praca opiekuńczo-wychowawcza stanowiła główny ich rodzaj apostołstwa. Zmartwychwstanki natomiast, założone w 1891 r. przez Celinę i Jadwigę Borzęckie rozwijają system zmartwychwstańczy (od 1891 r. w Kętach, k. Bielska-Białej). Ich celem jest nauczanie i wychowanie chrześcijańskie oraz opieka nad chorymi. Prowadzą szkoły, przedszkola, specjalny ośrodek wychowawczy. *Miłośćią i Prawdą* to główne hasło ich pedagogiki, która bazuje na zaufaniu, szacunku, cierpliwości i polega na wspólnym z wychowankiem odczytywaniu Bożego planu wobec jego życia.

b) zgromadzenia założone przez o. H. Koźmińskiego (honorackie)

Działalność o. H. Koźmińskiego, głęboko zaangażowanego w ruch odnowy w II poł. XIX w. jest zjawiskiem wyjątkowym. Zamknięty po kasacie w klasztorze w Zakroczymiu, rozwinął akcję zakonotwórczą poprzez konfesjonał. Opierał się na przekonaniu, że osoby pragnące prowadzić życie zakonne, nie powinny opuszczać kraju, ale służyć w nim społeczeństwu. W oparciu o regułę franciszkańską zakładał ukryte zgromadzenia prowadzące działalność apostołską we własnym środowisku. Organizował je z przeznaczeniem dla poszczególnych warstw, grup społecznych, by zaradzić pilnym potrzebom religijno-moralnym i materialnym różnych kategorii ludzi pracy. Małe wspólnoty honorackie podjęły pracę w dziesiątkach wiejskich parafii, inne pracowały jako robotnice fabryczne²⁶.

²⁶J. Kłoczowski, dz. cyt., s. 81-83.

Jako pierwsze zgromadzenie habitowe nurtu honorackiego – Zgromadzenie Felicjanek powstało w 1855 r. w Warszawie, a założycielami są Zofia Truszkowska i o. H. Koźmiński²⁷. Zostało ono powołane w celu wychowywania dzieci i młodzieży oraz opieki nad chorymi i ubogimi. W przytułkach felicjanki wychowywały biedne i opuszczone dzieci, opiekowały się starcami i zaniedbanymi dziewczętami. Posługiwały chorym w domach prywatnych, katechizowały dzieci, prowadziły katechumenat, tercjarstwo, rekolekcje dla świeckich, bractwa Żywego Różańca. Na prośbę Towarzystwa Rolniczego zorganizowały i prowadziły po 1859 r. ochronki wiejskie na terenie Królestwa Polskiego²⁸. Za pomoc rannym w powstaniu styczniowym były dotkliwie represjonowane przez rosyjskiego zaborcę aż po kasatę zgromadzenia w 1864 r. W 1865 r. uzyskały zgodę cesarza na działalność w Galicji.

W celu odrodzenia religijnego i moralnego narodu w 1881 r. z inicjatywy o. H. Koźmińskiego i Łucji Szewczyk powstało Zgromadzenie Serafitek. W początkowym okresie siostry pracowały na terenie zaboru rosyjskiego jako zgromadzenie bezhabitowe i opiekowały się chorymi i bezdomnymi staruszkami. W 1891 r. przeniosły swą działalność na teren Galicji, gdzie przyjęły habity. Dominuje praca na rzecz dzieci w ochronkach, ludzi niesamodzielnych, nieuleczalnie chorych, osób starszych i niepełnosprawnych dzieci.

Działalność edukacyjną podejmowało większość zgromadzeń bezhabitowych założonych przez bł. Honorata: Posłanniczki (1874): praca nad wychowaniem chrześcijańskim dzieci i młodzieży, zwłaszcza żeńskiej, w środowiskach zlaicyzowanych; Służki (1878): praca nad odrodzeniem wiary i moralności chrześcijańskiej w środowisku wiejskim; Sługi Jezusa (1884): opieka nad służącymi i za-

²⁷ Na podstawie: *Historia Zgromadzenia SS. Felicjanek na podstawie rękopisów*, część I, Kraków 1924.

²⁸ Głównie na Podlasiu i Lubelszczyźnie.

wodowe kształcenie dziewcząt – pomoc duchowa i materialna młodzieży żeńskiej w celu przygotowania jej do zawodu i założenia własnej rodziny opartej na zasadach chrześcijańskich; Sercanki (1885): wychowanie dzieci i młodzieży oraz pełnienie uczynków miłości chrześcijańskiej wśród ludzi; Siostry Imienia Jezus (1887): apostołstwo wśród rękodzielniczek; Obliczanki (1888): pogłębianie wiedzy religijnej u wiernych; Honoratki (1888): podtrzymywanie wiary i rozwoju życia chrześcijańskiego w społeczeństwie, szczególnie w środowiskach robotniczych, wśród pracowników fabrycznych; Córki Maryi Niepokalanej (1891): apostołstwo wśród ludu miejskiego, wychowywanie i nauczanie dzieci; Pocieszycielki (1894): praca oświatowa, czytelnie, biblioteki, nauczanie w szkołach; Pasterzanki (1895): opieka nad moralnie upadłymi dziewczętami²⁹.

Znana jest szeroka i skuteczna działalność ruchu honorackiego, wynikająca z troski o poszanowanie godności i powołania młodej kobiety w społeczeństwie polskim w XIX w. Ukryte zgromadzenia były niczym tarcza chroniąca przed destrukcyjnymi wpływami propagandy materialistycznej i feministycznej. Ich powstanie, struktura i działalność intencjonalnie komponowały się w trudnych i niepewnych czasach oraz trudnej sytuacji kobiet. O. Honorat podjął walkę o człowieka, o jego godność, o odnowę moralną i religijną przez wychowanie, a szczególnie o przywrócenie piękna powołania i godności młodych kobiet. Wraz ze współzałożycielami zgromadzeń widzieli szansę przywrócenia wolności Ojczyźnie, poprzez uzdrowienie moralne i religijne ludzi, w tych środowiskach, w jakich żyją i pracują. Dynamika i liczebność klasy robotniczej oraz dramatyczna sytuacja kobiet tego środowiska prowadziła do niebezpiecznych wpływów propagandowych na młode kobiety na płaszczyźnie intelektualnej

²⁹ Zob. M. Wójcik, *Działalność Zgromadzenia Sióstr Służek Najświętszej Maryi Panny Niepokalanej z Mariówki (zarys dziejów)*, „Studia Płockie”, nr 8/1980, s. 231-238. http://www.rodzinahonoracka.org.pl/index.php?option=com_content&view=category&layout=blog&id=42&Itemid=60 (20.12.2013).

i oświatowej prowadzących często do ich głębokiego zagubienia. Potrzebne stały się programy wychowawcze dla młodych dziewcząt, zwłaszcza z warstw elitarnych, o szerokim wpływie społecznym, przygotowujące je do dojrzałego i odpowiedzialnego pełnienia ról w trudnej rzeczywistości. Zgromadzenia podjęły trudne wyzwanie pracy oświatowo-wychowawczej, w której formowały dziewczęta, zapewniając im wychowanie, zdobycie wykształcenia, umiejętności praktycznych w tworzonych szkołach oraz odkrycie piękna i godności kobiety w prawdzie. Szerzyły troskę o Ojczyznę, wpajając dziewczętom obowiązek podtrzymywania ducha patriotycznego, pielęgnowania polskości i tradycji. Wartości moralne i odczytywanie znaków czasu uczyły rozeznawać oczyma wiary, jako pewnej ostoji ludzkiej³⁰.

Ojciec H. Koźmiński założył także męskie wspólnoty. Zgromadzenie Braci Sług Maryi powstało w 1883 r. w Zakroczymiu w celu opieki i kształcenia młodzieży męskiej. Poświęcali się także opiece nad młodzieżą wiejską. Słudzy Maryi oddali się pracy nad podnoszeniem poziomu religijnego i moralnego społeczeństwa. Działali wśród ludzi zagrożonych przez alkoholizm i demoralizację, prowadzili pracę wychowawczą, np. uczenie zawodu, prowadzenie warsztatów rzemieślniczych, kas zapomogowych i zakładali dla rolników kółka rolnicze. Podstawowym celem zgromadzenia niehabitowego Dolorystów założonego w 1893 r. była praca wśród młodzieży, troska o jej wychowanie i wykształcenie zawodowe.

c) inne polskie XIX-wieczne zgromadzenia zakonne

Oprócz zgromadzeń inspirowanych i zakładanych przez zmarłych wychwstańców i o. H. Koźmińskiego powstało szereg zgromadzeń m.in. o duchowości franciszkańskiej i innych założonych przez

³⁰ A. Szostek, *Troska ruchu honorackiego o młodą kobietę w Królestwie Polskim na przełomie XIX i XX wieku na wybranych przykładach*, Warszawa 2009.

księży i osoby świeckie. Istotę i ducha zgromadzeń franciszkańskich nie stanowi ich nazwa, ale intencja i myśl założycieli żyjących duchem franciszkańskim. Założyciele wraz z pierwszymi siostrami, czy braćmi opierali swą działalność na założeniach franciszkańskich. Kontemplacyjno-czynne Zgromadzenie Franciszkanek Rodziny Maryi zostało powołane w 1857 r. w Petersburgu przez ks. Zygmunta Szczęsnego Felińskiego dla pracy wychowawczej, oświatowej i charytatywnej. Oprócz pomocy osobom starszym, schorowanym i opuszczonym, siostry podejmowały działalność w ochronkach, starając się, by w sercach najmłodszych kształtować obraz Dziecka Bożego. Także w domach dziecka z oddaniem opiekowały się dziećmi, budując atmosferę rodzinną i poczucie bezpieczeństwa. W ośrodkach opiekuńczo-wychowawczych zajmowały się dziewczętami i chłopcami niepełnosprawnymi umysłowo.

W 1857 r. powstało we Lwowie Zgromadzenie Sióstr Opatrzności Bożej, które przyjęło duchowość św. Ignacego Loyoli. Przełożoną generalną została Antonina Mirska. Siostry podejmowały trudną pracę reedukacji, pomagały wychowankom odnaleźć na nowo swą godność. Poprzez naukę prac związanych z prowadzeniem domu, gospodarstwa i zdobycia zawodu, starały się przywrócić dziewczęta społeczeństwu. Program pracy wychowawczej był mocno osadzony na wychowaniu religijnym.

Ks. Robert Spiske dostrzegając potrzeby ludzi biednych, potrzebujących i opuszczonych, a zwłaszcza dzieci i młodzieży, założył w 1859 r. we Wrocławiu Zgromadzenie Sióstr św. Jadwigi. Siostry jadwiżanki prowadziły szkoły, zakłady wychowawcze, przedszkola, dom starców. Dając wyraźną odpowiedź na ówczesne potrzeby, duchem miłości i dobroci siostry otaczały najbardziej potrzebujących: dzieci i młodzież.

Zgromadzenie Dominikanek powstało w 1861 r. w Wielowsi k. Tarnobrzega. Kolumba Białecka założyła je w polskim Kościele, dla potrzeb Ojczyzny rozdartej wówczas zaborami. Chodziły one z pomocą do domów ludzi chorych, ubogich, których nie było stać na płatną opiekę medyczną, by pielęgnować, przynieść potrzebne lekar-

stwa. Zajmowały się także edukacją najmłodszych, która była niedostępna dla ubogich dzieci. Siostry przychodziły do dzieci, zajętych pilnowaniem wypasających się zwierząt i prowadziły lekcje „pod gołym niebem”. Z czasem utworzyły przy klasztorze bezpłatną szkołę.

Ks. Zygmunt Gorazdowski założył w 1884 r. we Lwowie Zgromadzenie Sióstr św. Józefa. Józefitki objęły opieką żebraków i służyły ubogim, prowadziły ośrodki zdrowia i ambulatoria, posługiwały chorym w domach prywatnych. Inną formę ich służby najuboższym stanowiła praca opiekuńczo-wychowawcza wśród młodzieży ubogiej, zaniebanej, osieroconej. Zajmowały się porzuconymi dziećmi i samotnymi matkami z niemowlętami, prowadziły liczne ochronki, sierocińce, szkoły ludowe, kursy dla analfabetów i zawodowe. W tym czasie ochronki były ośrodkami życia religijnego i kulturalnego³¹.

W roku 1889 ks. Wincenty Kluczyński założył bezhabitowe Zgromadzenie Sióstr od Aniołów. Siostry prowadziły warsztaty rzemieślnicze, bursy, domy dla aspirantów do kapłaństwa, tajne komplety, sprawowały opiekę nad dziećmi porzuconymi. Dziś nadal prowadzą m.in. działalność religijną wśród młodzieży.

Zgromadzenie Sióstr Albertynek, oparte na duchowości franciszkańskiej, założyli w 1891 r. Albert A. Chmielowski i s. Bernardyna M. Jabłońska. Św. Albert organizował domy dla kalek i nieuleczalnie chorych, posyłał siostry do pracy w szpitalach wojskowych i zakaźnych, tworzył kuchnie ludowe, żłobki i zakłady wychowawcze dla bezdomnych dzieci i młodzieży. W przytuliskach każdy głodny otrzymywał chleb, bezdomny miejsce, nagi odzież, bezrobotny pracę, bez względu na wyznanie czy narodowość. W tworzonych przytuliskach organizowano różne warsztaty pracy, które albo zaspokajały potrzeby własne, albo dostarczały zarobku na utrzymanie³². Założone przez Alberta A. Chmielowskiego w 1888 r. Zgromadzenie Braci Albertynów III Zakonu św. Franciszka z Asyżu Posługujących Ubogim nie

³¹ <http://www.jozefitki.pl/historia.html> (20.12.2013)

³² <http://www.albertynki.pl/historia.php> (20.12.2013).

podejmowało pracy bezpośrednio działalności edukacyjnej. Od początku prowadzą domy opieki, schroniska, noclegownie, pracują w zakładach opieki społecznej, otaczają opieką ubogich, podejmując wobec nich działania formacyjne prowadzące do radzenia sobie w życiu.

W 1894 r. powstały trzy wspólnoty w różnych miastach polskich. W Poznaniu Maria Karłowska powołała do istnienia Zgromadzenie Sióstr Pasterek, które poświęcały się dla nawrócenia grzeszników w domach Dobrego Pasterza, czyli zakładach wychowawczo-resocjalizacyjnych dla dziewcząt i kobiet „z ulicy”, uznając pracę za jeden ze sposobów rehabilitacji człowieka. W Krakowie Józef Sebastian Pelczar przy współudziale M. Klary Szczęsnej założył Zgromadzenie Służebnic Najświętszego Serca Jezusowego. Sercanki podejmowały opiekę nad służącymi, robotnikami i chorymi w szpitalach, w zakładach opieki specjalnej i w domach chorych, prowadziły ochronki i przedszkola dla dzieci, szkoły gospodarcze dla dziewcząt. W Warszawie natomiast zostało założone przez Helenę Zbraniecką Zgromadzenie Natywitanek. Siostry do dziś prowadzą apostołstwo w rodzinach chrześcijańskich, troszczą się o katolickie wychowanie dzieci, przygotowują młodzież żeńską do życia chrześcijańskiego, rodzinnego i zawodowego.

Rok 1897 przyjmuje się za początek męskiej i żeńskiej wspólnoty Zgromadzenia Św. Michała Archanioła, których założycielem w jest ks. Bronisław Markiewicz. Sam podjął on działalność na rzecz dzieci, przyjmując biednych i osieroconych chłopców. Bogate doświadczenia zdobyte we Włoszech w zakresie salezjańskiej pracy opiekuńczo-wychowawczej z dziećmi i młodzieżą dobrze przygotowały go do tych zadań. Otworzył w Miejscu Piastowym instytut wychowawczy, który zapewniał wychowankom pomoc materialną i duchową. Przygotowywał ich jednocześnie do przyszłego samodzielnego życia poprzez kształcenie zawodowe w szkołach działających przy tymże instytucie.

5. Wkład i przesłanie ruchu zgromadzeń XIX-wiecznych dla teorii i praktyk edukacji

Działalność zakonów prezentowanego okresu obejmowała bardzo szeroki zakres prac oświatowo-edukacyjnych, od katechizacji dzieci i setek ochronek po niezbyt liczne, ale dobrze stojące szkoły średnie, przeróżne formy prac opiekuńczo-charytatywnych, szpitale, przytułki, sierocińce, druk prasy i książek, prace duszpasterskie zakonników-kapłanów. Specyfiką wszystkich powstających wówczas dzieł było zespolenie idei narodowej, idei odrodzenia religijnego z pracą społeczną wśród ludu, przez lud i dla ludu³³.

Zgromadzenia te miały jasno sprecyzowany cel oddziaływania zewnętrznego, konkretny jego program oparty na własnym systemie wychowania, bądź ogólnie na chrześcijańskim systemie wartości i były określone kontekstem historycznym. Charakterystycznym, specyficznym polskim aspektem był związek z ruchem emancypacyjnym i wyjątkową pozycją kobiety w społeczeństwie pozbawionym samodzielnego bytu państwowego oraz aspekt społeczno-ekonomiczny działalności i silne zabarwienie patriotyczne. Silny akcent położony był na postawę opiekuńczą wobec niesamodzielnych, potrzebujących opieki i niższych klas społeczeństwa³⁴.

Zgromadzenia inspirowane przez zmartwychwstańców nastawione były przede wszystkim na działania wychowawcze, oświatowe ważne na różnych etapach edukacji osoby. Natomiast te oparte na idei franciszkańskiej wychodziły od działań pomocy w ubóstwie moralnym i materialnym osób i wspólnot. Wszystkie jednak nastawione

³³ J. Kłoczowski, dz. cyt., s. 81-83.

³⁴ E. Jabłońska - Deptuła, *Problemy rozwoju i adaptacji XIX-wiecznych zgromadzeń zakonnych*, Znak, nr 3, 1966, s. 549-565; J. Kłoczowski, *Zakony w Polsce (966-1972)* w: *Metody i źródła do badań z historii społecznej XIX i XX wieku*, Lublin 1975, s. 9-36; J. Majka, *Kościelna działalność dobroczynna w Polsce w XIX i pierwszej połowie XX wieku*, Zeszyty Naukowe KUL, 9;1966, nr 1-2, s. 117-135.

były w swej wielowymiarowej służbie człowiekowi, Bogu i Ojczyźnie na integralny rozwój osoby. Dzięki ich różnorodności razem objęły działaniem wszystkie kategorie potrzebujących poprzez szeroko rozumianą edukację wpisaną w dynamiczny system ich działań. Choć wszystkie oprócz tego wymiaru podejmowały posługę charytatywną wobec ubogich, chorych i środowisk zdemoralizowanych, to jednak zawsze w centrum była służba osobie dla jej pełnego rozwoju. W tym celu każde ze zgromadzeń podejmowało szereg działań zmierzających do kształtowania odpowiednich warunków dla skutecznej edukacji. Obejmowały one działania programowe, organizacyjne i instytucjonalne, w czym wspólnota stanowiła zaplecze duchowe, programowe, kadrowe, materialne.

Dla współczesnych pedagogów to doświadczenie z przeszłości stanowi przesłanie, które warto poznać, zrozumieć i interpretować, by odpowiadać na współczesne wyzwania edukacji.

Na uwagę zasługuje twórcza współpraca środowisk świeckich i kościelnych, całościowe ujmowanie różnorodnych wymiarów rzeczywistości w ich pracy edukacyjnej. Była to skuteczna droga odnowy osób i społeczeństwa oraz tworzenia podstaw i warunków dla oddziaływań międzypokoleniowych, służących formowaniu się zdolności życiowych człowieka, czyniących go istotą dojrzałą, świadomie realizującą się. Bogata działalność praktyczna obejmowała środowiska miejskie, robotnicze, mieszczańskie i wiejskie, chłopów i ziemiaństwo, ubogie i defaworyzowane uwzględniała różnorodność ich potrzeb i problemów, z nich też rekrutowali się członkowie.

Cennym wkładem w edukację są systemy i koncepcje pedagogiczne oparte na jasno zdefiniowanym (chrześcijańskim) systemie wartości i określone kontekstem historycznym. Dzięki swej dynamice, po koniecznych zmianach adaptacyjnych, są z powodzeniem realizowane do dziś, zachowując swą katolicką tożsamość i właściwą każdemu specyfikę. To np. pedagogiczny system zmartwychwstańczy, ochronkowy Bojanowskiego, system pedagogiczny M. Darowskiej, ks. B. Markiewicza. W systemach tych całościowo ujęta

jest edukacja od przedszkola po szkolnictwo średnie i pozaszkolna oraz szereg działań zmierzających do kształtowania odpowiednich warunków dla jej skutecznej realizacji.

Przed wszystkim ważne było osobiste oddziaływanie na podopiecznych i współpracujących, by przez przemianę wewnętrzną, wzajemną wymianę wartości osobowych rozwijać się w duchu odpowiedzialności za siebie i innych. Tajemnica skuteczności tkwi nie w zastosowanych metodach, ale przede wszystkim w ułożeniu motywacji w sferze wartości najwyższych, czemu sprzyjało jednoznaczne, konsekwentne odniesienie do Kościoła katolickiego i jego nauczania. Teo-, chrysto- i eklezjocentryczne ukierunkowanie jednoczyło osoby i wspólnoty wokół jasnego systemu wartości, wynikających z nich celów ważnych dla osoby, wspólnoty w wymiarze indywidualnym, społecznym, religijnym, narodowym i ogólnoludzkim. Dla skutecznej działalności niezbędnym elementem jest porządek związany z ważnością wspólnego celu działania oraz integracja wspólnot, co jest niezwykle ważne dla realizacji wspólnych wartości, uczestnictwa i funkcjonowania w szerszej strukturze społecznej zdolnej do działania i osiągnięcia zamierzonych celów. Realizowana na tej podstawie integracja społeczna nie polegała na urządzaniu jedynie dobrze zorganizowanego środowiska, ale na budowaniu wspólnoty wychowawczej, regionalnej i narodowej. Modelem dla każdej z nich i celem działań była rodzina. Rola kobiety-matki-wychowawczyni była w niej niezastąpiona.

Omawiane wspólnoty zakonne nie tylko przetrwały próbę czasu oraz wielorakich zmian i przeciwności dzięki przemianom, które przechodzą osoby decydujące się na poświęcenie swego życia służbie Bogu i ludziom. Są one trwałe i silne siłą tworzących je osób zespolonych w dążeniu do celu w poczuciu misji i odpowiedzialności za rozwój własny i drugih. Działając we współpracy z osobami świeckimi prowadziły do zamierzonego odrodzenia i wyzwolenia osób i narodu stanowiąc mocne odniesienie dla społeczeństwa w chwilach kryzysów i przełomów. Wymaga to przejścia w specy-

ficzny styl życia, w którym osoba z szacunkiem dla swej indywidualności poświęca się we wspólnocie myśli i działań z innymi dla właściwego rozwoju człowieka, w sposób dla niego najbardziej właściwy. Poprzez edukację dąży do tworzenia ku temu najbardziej odpowiednich warunków dla pełnego rozwoju siebie i drugih.

Dzieje zgromadzeń XIX-wiecznych i losy ich członków rodzą dziś słuszne i ważne pytanie: „czy osobiste życiowe dzieje P. Semenenki, w których nie sposób nie dostrzec pewnego typowego rysu postaw moralnych i zaangażowań insurekcyjnych, jak na polską ówczesność pod zaborami, a następnie na wychodźstwie, nie nabrały pewnego uniwersalnego charakteru z chwilą duchowo-moralnego zaangażowania na rzecz wspólnego wszystkim spełniania się w swym *jestestwie*?”³⁵. Potrzebowali takiej pasji inicjatorzy ruchu odnowy religijno-społecznej, ale nie mniej takiej postawy wymagała bezpośrednia służba realizacji idei odrodzenia poprzez odnowę moralno-religijną dzięki edukacji. Płyne stąd ważne przesłanie, że chaos i problemy współczesnej edukacji można przezwyciężyć jedynie na drodze osobistego rozwoju, włączonego odpowiedzialnie w solidarne działania na rzecz dobra wspólnego i ukierunkowania na wartości najwyższe.

Wskazał na tę rzeczywistość Jan Paweł II: „Obie te heroiczne zakonnice (B. Jabłońska i M. Karłowska), prowadząc w skrajnie trudnych warunkach swoje święte dzieła, ujawniły w pełni godność kobiety i wielkość jej powołania. Objawiły ów „geniusz kobiety”, który przejawia się w głębokiej wrażliwości na ludzkie cierpienie, w delikatności, otwarciu i gotowości do pomocy, i w innych zalecach ducha właściwych kobiecemu sercu. Urzeczywistnia się on często bez rozgłosu, a przez to bywa nieraz niedoceniany. Jakże potrzeba go dzisiejszemu światu, naszemu pokoleniu! Jak potrzeba tej kobiecej wrażliwości na sprawy Boże i ludzkie, aby nasze rodziny

³⁵D. Kubicki, dz. cyt., s. 19.

i całą społeczność wypełniało serdeczne ciepło, życzliwość, pokój i radość! Jakże potrzeba tego *geniuszu kobiety*, aby dzisiejszy świat docenił wartość ludzkiego życia, odpowiedzialności, wierności; aby zachował szacunek dla ludzkiej godności!”³⁶.

Niezależnie od różnic między zgromadzeniami powstałymi w XIX w., wynikających z ich specyfiki, wszystkie one rodziły się w analogicznych warunkach społeczno-kulturowych i podlegały tym samym czynnikom zewnętrznym wpływającym na ich działalność edukacyjną. Posiadają one pewne wspólne problemy i tendencje rozwojowe, co nie znaczy, że prowadzą identyczną działalność. Nie jest to możliwe chociażby ze względu na różne akcentowanie w tej działalności kategorii osób, których ona dotyczy, zakresu i kierunków działania. Tylko uchwycenie konkretnych historycznych potrzeb społecznych i znalezienie odpowiednich form i sposobów ich zaspokajania umożliwiało stworzenie dzieła dynamicznego i trwałego.

6. Zakończenie

Szczególny wkład XIX-wiecznych zgromadzeń znacznie rozwinął i ubogacił dorobek rodzimej myśli i praktyki edukacyjnej poprzez zespół wielorakich działań o charakterze edukacyjnym. Obejmowały one wspomaganie pełnego rozwoju osoby od wczesnego wychowania dziecka aż po edukację dorosłych i kształtowały warunki edukacji.

Współcześni twórcy teorii pedagogicznej i praktyki edukacyjnej mogą wykorzystać to doświadczenie z przeszłości w analogicznych rozwiązaniach i problemach. Jasno wskazuje ono, że priorytetem w edukacji nie może być dostosowywanie podmiotu wychowania do wymagań cywilizacyjnych, ale wspomaganie pełnego rozwoju osoby, w kierunku dla niej najbardziej właściwym. Podejmując an-

³⁶ Jan Paweł II, *Serce Syna Bożego źródłem mocy wszystkich ludzkich serc*, w: *Z czym idziemy w nowe tysiąclecie. V pielgrzymka w fotografiach i homiliach*, Kraków 1997, s. 83.

tropologiczno-pedagogiczne refleksje warto sięgnąć także do motywacji pracy pedagogicznej jako drogi osobistego rozwoju i spełnienia.

Nieodpowiedzialne eksperymentowanie, chaos i problemy współczesnej edukacji można skutecznie przezwyciężyć na drodze wskazanej przez Jańskiego: „stworzenie nowego społeczeństwa opartego na odnowionym człowieku”. Doświadczenie z przeszłości pokazuje pedagogom praktycznie i teoretycznie zorientowanym, że było to możliwe dzięki ukierunkowaniu na najwyższe wartości. Wymagało także osobistego rozwoju, przekonania oraz spójnego programu łączącego pedagogów uwzględniających synergii teorii i praktyki.

BIBLIOGRAFIA

- Gabryl F., *Polska filozofia religijna w XIX wieku*, Poznań 1913-1914.
- Historia Zgromadzenia SS. Felicjanek na podstawie rękopisów*, część I, Kraków 1924.
- Jabłońska-Deptuła E., *Edmund Bojanowski – człowiek, idea, dzieło*, „Więź” 11-12(127), 1968, s. 156-168.
- Jabłońska - Deptuła E., *Problemy rozwoju i adaptacji XIX-wiecznych zgromadzeń zakonnych*, Znak, nr 3, 1966, s. 549-565.
- Jan Paweł II, *Serce Syna Bożego źródłem mocy wszystkich ludzkich serc*, w: *Z czym idziemy w nowe tysiąclecie. V pielgrzymka w fotografiach i homiliach*, Kraków 1997, s. 78-84.
- Kłoczowski J., *Dzieje chrześcijaństwa polskiego*, t. II, Paryż 1991.
- Koneczny F., *Święci w dziejach narodu polskiego*, Kraków 1985.
- Kostkiewicz J. (red.), *Pedagogie katolickich zgromadzeń zakonnych*, Kraków 2012.
- Krasnodębski M., *Człowiek, jego poznanie i pożądanie w antropologii Franciszka Gabryla*, Biblioteka UKSW, maszynopis, Warszawa 2003.
- Kubicki D., *Polska emigracyjność w myśli teologicznej Piotra Semenienki CR*

(1814–1886), „Przegląd Polsko-Polonijny”, nr 4, z. 2/2012, s. 7-38.

Łoziński B., *Leksykon zakonów w Polsce*, Warszawa 2009.

Majka J., *Kościelna działalność dobroczynna w Polsce w XIX i pierwszej połowie XX wieku*, Zeszyty Naukowe KUL, 9;1966, nr 1-2, s. 117-135.

Metody i źródła do badań z historii społecznej XIX i XX wieku, Lublin 1975.

Misztal W., Mleczek W. (red.), *Sługa Boży o. Piotr Semenenko CR i zmarłych-wstańcza szkoła duchowości*, Kraków 2011.

Możdżeń S.I., *Inspiracje katolickiej myśli wychowawczej w Polsce połowy XX wieku*, Kielce 2001.

Pankowska K., *Kultura - sztuka - edukacja w świecie zmian. Refleksje antropologiczno-pedagogiczne*, Warszawa 2013.

s. Grażyna, *Wychowanie to dzieło miłości. System pedagogiczny bł. Marceliny Darowskiej*, Szymanów 1997.

Szostek A., *Troska ruchu honorackiego o młodą kobietę w Królestwie Polskim na przełomie XIX i XX wieku na wybranych przykładach*, Warszawa 2009.

Wójcik M., *Działalność Zgromadzenia Sióstr Służek Najświętszej Maryi Panny Niepokalanej z Mariówki (zarys dziejów)*, „Studia Płockie”, nr 8/1980, s. 231-238.

Netografia

Wołodźko K., *W służbie Kościoła i ojczyzny*, w:

<http://www.polskieradio.pl/39/247/Artykul/171104,W-sluzbie-Kosciola-i-ojczyzny> (20.12.2013).

Marecki J. OFMCap, *Franciszkański ruch zakonotwórczy w Polsce w XIX wieku*, w: <https://www.kapucyni.pl/index.php/duchowo-/franciszkanizm/1123-franciszanski-ruch-zakonotworczy-w-polsce-w-xix-wieku-cz-ii> (20.12.2013).

<http://www.jozefitki.pl/historia.html> (20.12.2013).

<http://www.albertynki.pl/historia.php> (20.12.2013).

THE CONTRIBUTION OF POLISH RELIGIOUS CONGREGATIONS CREATED IN THE 19TH CENTURY TO THE DEVELOPMENT OF RUDIMENTS AND PRACTICE OF NATIVE EDUCATION

The phenomenon of dynamic development of Polish religious congregations in the 19th century is an interesting and little studied subject in pedagogical terms. These communities played a very important and active role in the socio-religious entirety in our nation, including education. In particular, their contribution is visible in practical educational activities, education and educational charity. These were the many educational activities involving the full development of individuals from early childhood education to adult education along individual and social dimensions and shaping its educational conditions. The distinguished artists, personalities of high scientific culture and multilateral talents, intellectuals of the type of speculative synthesis skills, insight and originality also have made their unique contribution to this idea. They became the initiators and guides for many people good at struggling with the personal weaknesses, national problems, reaching for religion, culture and history what allowed to strike great energies of the spirit to fight and work. They were able to wield this peculiar weapon because they had the spirit, enthusiasm and belief.

Key words: Polish religious congregations, education in the 19th century